

İslâm'ın İlk Mescidi Bağlamında Hz. Peygamber Döneminde İnşa Edilmiş Mescitler

Talha Özdemir

<https://orcid.org/0000-0003-2650-8585>

Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye
<https://ror.org/03je5c526>
talha.ozdemir@atauni.edu.tr

Atıf Bilgisi:	Özdemir, Talha. "İslâm'ın İlk Mescidi Bağlamında Hz. Peygamber Döneminde İnşa Edilmiş Mescitler". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 41 (Kasım 2025), 197-212. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1708194 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
Geliş Tarihi:	28 Mayıs 2025
Kabul Tarihi:	18 Kasım 2025
Yayın Tarihi:	30 Kasım 2025
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem – En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilimler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: Mescit, hem Allah'a ibadet edilen kutsal bir mekân olması hem de "Allah'ın evi" olarak kabul edilmesi sebebiyle İslâm toplumunda özel bir öneme sahiptir. Bu durum, mescitlerin İslâm toplumundaki yerini ortaya koymakla birlikte, onların inşasında öncelik meselesinin tartışma konusu olmasını da anlaşılır kılmaktadır. İslâm'ın ilk mescidiyle ilgili olarak klasik kaynaklarda yer alan rivayetler, sonraki dönem tarihçileri ve çağdaş araştırmacılar tarafından farklı görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın problemi de söz konusu rivayetlerin ele alınması, görüşlerin değerlendirilmesi ve aralarındaki farklılıkların analizi üzerine temellendirilmiştir. İlgili konudaki rivayet ve kanaatler Ammâr'ın Mescidi, Hz. Ebû Bekir'in Mescidi ve Kubâ Mescidi etrafında şekillenmiştir. Görüş ayrılıklarının arka planında ise zamanla mescit kelimesine yüklenen anlam farklılığı, çalışmaların yüzeyselliği, tarihsel bağlamın göz önünde bulundurulmaması, bazı kanaatlerin şübhü bulması, Hz. Peygamber ve ashâbı ile kurulan duygusal bağ etkili olmuştur. Ancak Hz. Peygamber döneminde inşa edilmiş mescitleri de bir yönüyle kapsamına alan çalışmalarda İslâm'ın ilk mescidi problemi ve bu problemle bağlantılı olan mescitler hakkında görüş ve kanaatlerin arka planına dair ciddi bir tartışma yürütülmemiştir. İlgili durum, İslâm'ın ilk mescidi bağlamında bazı mescitlerin de değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu gereklilik, aynı zamanda söz konusu mescitlere ilişkin kronolojik bir tasnifin yapılmasını da zorunlu hale getirmiştir. Bu çerçevede, çalışmamızın amacı; İslâm'ın ilk mescidi hakkındaki farklı görüşleri ele alıp tartışmak ve ilgili bağlamda konu ettiğimiz mescitlerin kronolojik sıralamasını yeniden ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, çalışmamız hem ilk mescit problemini doğrudan tartışmaya açması hem de sunduğu yeni kronolojik sıralama ile literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Netice itibarıyla İslâm'ın ilk mescidinin Ammâr'ın Mescidi olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer mescitlerin kronolojik tasnifi ise; Hz. Ebû Bekir'in Mescidi, Es'ad b. Zürâre'nin Mescidi ya da Benî Sâlim Mescidi ve Kubâ Mescidi şeklinde oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Mescit, Kubâ, Ammâr, Hz. Ebû Bekir, Es'ad b. Zürâre.

Mosques Built During the Period of the Prophet in the Context of the First Mosque of Islam

Talha Özdemir

<https://orcid.org/0000-0003-2650-8585>

Dr., Atatürk University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts,
Division of Islamic History, Erzurum, Türkiye

<https://ror.org/03je5c526>

talha.ozdemir@atauni.edu.tr

Citation:	Özdemir, Talha. "Mosques Built During the Period of the Prophet in the Context of the First Mosque of Islam". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 41 (November 2025), 197-212. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1708194 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
Date of submission:	28 May 2025
Date of acceptance:	18 November 2025
Date of publication:	30 November 2025
Reviewers:	One Internal & At Least Two External Reviewers
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: The masjid has a special importance in Islamic society, both because it is a sacred place where Allah is worshipped and because it is regarded as the 'house of Allah'. This situation reveals the place of masjids in Islamic society and makes it understandable that the issue of priority in their construction is a matter of debate. The narrations in the classical sources about the first mosque of Islam have led to different opinions by historians of the later period and contemporary researchers. The problematic of this study centers on analyzing these narrations, the evaluation of the views and interrogating the differences between them. The discourse on this subject has coalesced around the Masjid of Ammâr, the Masjid of Abû Bakr and the Masjid of Quba. The divergence of opinion stems from several factors: the shifting meaning of the word masjid over time, the superficiality of the studies, the lack of historical contextualization, the realization of some opinions and the emotional attachment to the Prophet and his companions. However, existing studies on masjids from the Prophet's era, have not adequately investigated the background of these competing views. This gap necessitated a focused evaluation of these sepecific masjids and consequently their chronological classification. the aim of this study is twofold: first, to directly address the different views on the first masjid of Islam, and second, to propose a re-evaluated chronological order for the masjids we in question. This study thus aims to contribute to the literature by opening the problem of the first masjid to direct discussion and presenting a new chronology. The research concludes that the first masjid of Islam was the Masjid of Ammâr. The chronological classification of the other masjids is as follows: the Masjid of Prophet Abû Bakr, the Masjid of As'ad b. Zurâra or the Masjid of Benî Sâlim and the Masjid of Quba.

Keywords: Islamic History, Masjid, Quba, Ammâr, Hz. Abû Bakr, As'ad b. Zurâra.

Giriş

Mescit, hem Allah'a ibadet edilen kutsal mekân olması hem de Allah'ın evi olarak kabul edilmesiyle İslâm toplumunda ayrı bir öneme sahiptir. Konumuz itibarıyla Hz. Peygamber'in: "Kim, içinde Allah adı anılan bir mescidi bina ederse Allah da onun için cennette bir ev bina eder."^[1] şeklindeki hadisi de oldukça kıymetlidir. İlgili durum İslâm toplumunda mescitlerin önemine işaret etmesinin yanı sıra inşasında öncelik meselesinin gündeme gelmesini de anlaşılır kılmaktadır.

Hz. Peygamber'in, ashabıyla birlikte tebliğ faaliyetlerini yürüttüğü Asr-ı Saadet'te birçok mescit inşa edilmiştir. Bu dönemde inşa edilen mescitler hakkında İslâm'ın ilk mescidine dair gerek klasik ulema gerekse günümüz araştırmacıları tarafından farklı kanaatler zikredilmiştir. Klasik ulema, konuya dair tartışma zemini oluşturmaktan ziyade rivayetleri satır aralarında zikrederken, günümüz araştırmacılarından bazıları, bu husus hakkında farklı kanaatleri de ele alarak görüş belirtmişlerdir. Bu görüşler ilk mescidin Ammâr'ın Mescidi, Hz. Ebû Bekir'in Mescidi ve Kubâ Mescidi etrafında şekillenmiştir. Biz ise İslâm'ın ilk mescidi hususunu, farklı görüşlere temel olan rivayetler, ortaya atılan kanaatlerin arka planı üzerinden ele almaya ve İslâm'ın ilk mescidi bağlamında mevzu edilen diğer mescitlerin kronolojik sıralamasını ortaya koymaya çalışacağız.

İslâm'ın ilk mescidi meselesini merkeze alan hususi bir çalışma olmamakla beraber konuya alt başlıklarında yer veren bazı araştırmalar vardır. Muhammed Hamidullah'ın, "İslâm Müesseselerine Giriş",^[2] Nebi Bozkurt'un, "Asr-ı Saadette Mescid ve Fonksiyonları",^[3] Ahmet Güner'in, "Asr-ı Saadette Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları"^[4] adlı çalışmalarını bu çerçevede zikredebiliriz.

Hamidullah'ın, İslâm'ın ilk mescidini ele alırken bir tartışma yürütmesi ve Ammâr'ın Mescidi'ni öncelemesi çalışmamız açısından önemlidir. Ancak hem Ammâr'ın Mescidi'ne dair verdiği referanslar hem de ilgili bağlamda zikrettiği diğer mescitlerin sıralamasındaki kanaatinin yeniden ele alınması gerektiği düşüncesindeyiz.

Bozkurt'un çalışmasında ise Mekke'deki mescitler hakkında ortaya koyduğu sıralamanın gözden geçirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu çalışmada mescitlerin inşa edilmiş tarihine ilişkin bir tartışma yürütmediğini de ifade etmeliyiz.

Güner'in çalışmasında da benzer eksikliklerin olduğunu ve Mekke'deki mescitlerle ilgili ortaya koyduğu sıralamanın yeniden ele alınması gerektiğini söylemeliyiz. Ayrıca çalışma, Medine'deki mescitlerin sıralamasında da yüzeysel kalmıştır. Bu bağlamda kaydettiği sıralama da tartışılmalıdır.

Bahsi geçen çalışmaların yanı sıra Yılmaz Can'ın, "İlk İslâm Mescidlerine Genel Bir Bakış"^[5] adlı makalesi de dikkat çekmektedir. Araştırmanın "İlk İslâm Mescidleri" başlığı altında kısaca değerlendirmeye açılmış olan İslâm'ın ilk mescidi meselesinde sadece Kubâ Mescidi'nin ön plana çıktığı ifade edildikten sonra Medine'de hicretten önce inşa edilmiş mescitlerin varlığına dair görüşlere atıf yapılmakla yetinilmiştir. Bunun dışında metnin odak noktası, "Mescidü'n-Nebî", "Basra Cuma Mescidi", "Kûfe Cuma Mescidi", "Mescidü'l-Haram", "Fustat Amr Mescidi" olmuştur. Bu itibarla makalenin her ne kadar konumuzla ilgili olduğu düşünülse de odağa aldığı başlıklar itibarıyla yoğunlaştığımız problematikle ilişkisi olmadığını ifade etmeliyiz. Ayrıca İslâm'ın ilk mescidi konusuna dair yapılan kısa değerlendirmede ise erken dönemden itibaren aktarılan gelen ve tartışmaların zeminini oluşturan rivayet ve değerlendirmelere de yer verilmemiştir.

[1] Ahmed b. Hanbel, *el-Musned* (y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 1/489.

[2] Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, çev. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: Bir Yayınları, 1984).

[3] Nebi Bozkurt, *Asr-ı Saadet'te Mescid ve Fonksiyonları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1984).

[4] Ahmet Güner, "Asr-ı Saadette Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006).

[5] Yılmaz Can, "İlk İslâm Mescidlerine Genel Bir Bakış", *Diyanet İlmî Dergi* 31/4 (1995).

Yukarıda zikrettiğimiz çalışmalarda İslâm'ın ilk mescidi problemi ve bu problemle bağlantılı olan mescitler hakkında görüş ve kanaatlerin arka planına dair ciddi bir tartışma yürütülmediğini ifade etmeliyiz. Çalışmamız bu yönüyle hem ilgili konuyu doğrudan tartışmaya açmasıyla hem de bakış açısı itibariyle ortaya koyduğu yeni bir sıralama ile farklılık arz etmektedir.

Çalışmamızda mescid kelimesinin anlamı ve mescidin fonksiyonları üzerinde durulduktan sonra İslâm'ın ilk mescidi olduğuna dair görüşlerin zikredildiği ve konunun anlaşılmasında önem arz eden mescitler ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır. Bu bağlamda ilk mescit olduğu iddia edilen ve bu iddiaların desteklenmesi veya tartışılmasında ehemmiyete sahip mekânlar dikkate alınacaktır.

1. “Mescit” Kavramı ve Mescidin Fonksiyonları

Mescit kelimesi Arapçada “alınını tevazu ile yere koymak, eğilmek, aşağıya bükülmek, kibrini, gururunu kırmak, baş eğmek” gibi anlamlara gelen “se-ce-de” fiilinin ism-i mekânıdır.^[6] İbn Manzur “mescit” kelimesine “secde edilen yer” anlamını vermiştir.^[7] Kelimenin “camiden küçük ibadet yeri”, “küçük ibadet yeri”, “secde edilecek yer/ibadet etmek için toplanılan yer/cami” gibi manalarının olduğu da aktarılmaktadır.^[8] Hz. Peygamber'in hadislerinde ise “mescit” kelimesi “namaz kılınan yer” olarak geçmektedir.^[9]

Mescit kelimesine verilecek anlamın İslâm'ın ilk mescidine dair belirtilecek kanaatte belirleyici olacağı anlaşılmaktadır. Kelimeye “secde edilen yer” anlamını verdiğimizde ilk mescide dair zikredilen kanaat ile “camiden küçük ibadet yeri, ibadet için toplanılan yer” gibi anlamları verdiğimizde zikredilecek kanaatin aynı olamayacağı açıktır. Bundan dolayı ilk mescide dair görüş beyan edilirken veya ortaya atılan görüşler değerlendirilirken mescit kelimesine yüklenilen anlam ve bu kelime ile tarihsel bağlamda hangi anlamın kastedilebileceğinin dikkate alınması ehemmiyet arz etmektedir.

Sözü geçen anlamların yanında mescide yüklenilen fonksiyonların da İslâm'ın ilk mescidi tartışmasında belirleyici olduğunu söylemeliyiz. Bu bağlamda mescidin, Müslümanlar için topluca ibadet mekânı olmasından dolayı birlikte yaşama tecrübesini, topluca hareket etme bilincini geliştirdiği ve sosyalleşmeye katkı sağladığı ifade edilmektedir.^[10] Ayrıca mescitler, Müslümanların dini hayatını sokağa taşıyan, dinî, siyasî, kazâî, askerî, malî ve eğitim-öğretim işlerinin görüldüğü mekânlar olarak da tanımlanmaktadır. Bu fonksiyonların genel hatlarıyla Mescid-i Nebvî örnekliğinden hareketle kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber Mekke döneminde mescidin fonksiyonlarından bahsedilirken Müslümanların Kâbe'de ibadet etmekte ısrar etmelerinin, mescidin ibadet fonksiyonunun dışında aynı zamanda gövde gösterisi yapılan bir mekân olduğuna işaret ettiği de zikredilmektedir.^[11]

[6] Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, “Cami”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/46; Mustafa Ağırman, “Hz. Peygamber'in Mescidde Yaptığı Sohbetler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2007), 102; Namık Kemal Okumuş, *Mescit, Mescitler ve Dirâr Mescidi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 31.

[7] Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, 1414), 204; Okumuş, *Mescit, Mescitler ve Dirâr Mescidi*, 31.

[8] Ağırman, “Hz. Peygamber'in Mescidde Yaptığı Sohbetler”, 102; Okumuş, *Mescit, Mescitler ve Dirâr Mescidi*, 31.

[9] Kur'an ve Sünnette mescit kavramının kullanışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ağırman, “Hz. Peygamber'in Mescidde Yaptığı Sohbetler”, 102; Nebi Bozkurt, “Kur'an ve Sünnet'te Mescid Kavramı”, *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami -Tartışmalı İlmi Toplantı*, (2009), 85-92.

[10] Okumuş, *Mescit, Mescitler ve Dirâr Mescidi*, 40.

[11] Okumuş, *Mescit, Mescitler ve Dirâr Mescidi*, 92-95. Mescidin fonksiyonlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Bozkurt, *Asr-ı Saadet'te Mescid ve Fonksiyonları*, 51-89.

Risalet çağı ve devam eden yüzyıllarda mescitlerin uzunca bir süre sadece mabet yeri olmadığına dair bir görüş de dile getirilmektedir.^[12] Bu görüş risaletin Mekke döneminde sadece mabet amacıyla inşa edilmiş Ammâr Mescidi ve Hz. Ebû Bekir Mescidi'ni, dolaylı da olsa İslâm'ın ilk mescidi tartışmalarının kapsamından çıkarmaktadır. Ancak ilk dönem inşa edilmiş ibadet mekânlarının daha sonra ele alacağımız üzere yukarıda zikredilen fonksiyonlar çerçevesinde değerlendirilmesi, tarihsel bağlam itibariyle uygun bir yaklaşım değildir. İlk dönemde Hz. Peygamber ve ashâbı tarafından belirlenmiş veya inşa edilmiş mescitlerin fonksiyonları hakkındaki görüşlerin, mekânların yapıldıkları şartlar göz önüne alınarak ifade edilmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Zira yukarıda geçtiği şekliyle sonradan kazanıldığını ve her mescit için geçerli olamayacak anlam ve fonksiyonlar, İslâm'ın ilk mescidine dair kanaati doğrudan etkiler niteliktedir.

Tarihsel süreç içerisinde mescidin fonksiyonlarının imkân ve zaruretle paralellik arz eder nitelikte genişlediği anlaşılmaktadır. Mescid-i Nebevî'nin fonksiyonları, Medine'deki imkânların ve toplumsal ihtiyaçların karşılığı iken Mekke'deki mescitlerin fonksiyonları, zor şartların ve zaruretin karşılığıydı. Dolayısıyla mescidin Asr-ı Saadetten itibaren sadece ibadet mekânı olmadığı görüşünden hareketle Müslümanların düşüncesindeki mescidin fonksiyonlarına dair geniş bir yelpaze sunulması, ele aldığımız konu itibariyle tartışılması gereken bir yaklaşımdır.

Mekke'de inşa edilmiş ve İslâm'ın ilk mescidi olduğu kaydedilen mekânlarda cemaat bilincinin oluşması, sohbet edilip eğitim verilmesi bir yana topluca ibadet dahi edilmesi mümkün değildi. Dolayısıyla mescidin olası fonksiyonlarından bahsedilirken bu hususta genellemeci yaklaşımları ve risalet dönemindeki mescitleri böylesi bir çerçeveye konumlandırma hissi uyandıran tanımlamaları tartışmaya açmak gerekir. Bu bağlamda mescitlerin zamanla kazandıkları fonksiyonlar üzerinden anlaşılmasının ve bu anlaşılmanın ilk dönem Müslümanlarının zihnindeki mescit algısına işaret ettiği söyleminin^[13] odak noktamız itibariyle doğru olmadığını kaydetmekte fayda vardır.

2. Mekke'deki Mescitler

Müşrikler, İslâm'ın yayılışını engellemek için çeşitli baskı ve işkencelere başvurmuşlardır. Dinlerini rahatça yaşayamayan Müslümanlar ise ihtiyaca binaen belirledikleri yerlerde ibadet etmişlerdir. Müslümanlar tarafından Mekke'de belirlenmiş/inşa edilmiş mescitler şunlardır: Mescid-i Raye,^[14] Mescid-i Cin,^[15] Mescid-i Şecere,^[16] Mescid-i Sirer,^[17] Mescid-i İbrâhim,^[18] Mescid-i Kebeş,^[19]

[12] Celaleddin Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 2/520; Okumuş, *Mescit, Mescitler ve Dirâr Mescidi*, 96.

[13] Mescidin fonksiyonları hakkında bk. Ahmet Önkol, "Asr-ı Saadette Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler", *Diyanet Dergisi* 19/3 (1983), 49-55. Ayrıca bk. Okumuş, *Mescit, Mescitler ve Dirâr Mescidi*, 89-90.

[14] Mekke'nin yukarı kısmındaki Cübeyr b. Mu'tim'in kuyusunun yanından bulunan Ridm'in yanındaki mescittir. Hz. Peygamber'in orada namaz kıldığı söylenir. Bu mescidi daha sonra Abdullah b. Ubeydullah b. Abbas b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas bina etmiştir. Abdullah bu mescidin yanına ise su içilen bir yapı inşa etmiştir. Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Velid el-Ezrakî, *Ahbârü Mekke* (Beyrut: Dâru'l-Endülüs, ts.), 2/200.

[15] Mekke'nin yukarı tarafında bulunan, Mekkeliler tarafından Mescidü'l-Hares olarak da isimlendirilen bir mescittir. Onun Mescidü'l-Hares denmesinin sebebi ise bekçinin (hares) Mekke'yi dolaştıktan sonra buraya gelince durmasıdır. Burası cinlerin Hz. Peygamber'i dinledikleri ve ona biat ettikleri yerdir. Buraya aynı zamanda Mescidü'l-Bey'a da denilmektedir. Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 2/200-201.

[16] Mekke'nin yukarı tarafında bulunan Dâr-ı Menâre'nin yanındaki mesciddir. Mescidü'l-Cin'in karşısında konumlanmıştır. Anlatılana göre Hz. Peygamber Mescidü'l-Cin'deyken bu mescidin bulunduğu yerde duran bir ağacı yanına çağırarak, ağaç ise kökü ve dallarıyla birlikte gelerek Allah Resulüne ne istediğini sormuş, Allah Resulü ise geri dönmesini istemiştir. Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 2/201.

[17] Mekkelilerin, Abdüssamed isminde biri yaptırdığı için Mescidü Abdissamed dedikleri mesciddir. Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 2/201.

[18] Arafat'ta vakfe yapılan yerin sağında bulunan mesciddir. Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 2/201.

[19] Mina'da bulunan mescittir. Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 2/201.

Mescid-i Müttেকâ,^[20] Mescid-i Zî Tuvâ,^[21] Mescid-i Bey'â,^[22] Mescid-i Ci'râne,^[23] Mescid-i Ten'im.^[24] Bu mescidlere ilaveten Ğanem Çarsının yakınlarında bulunan Meskale tepesinin yanındaki bir mescit^[25] ve Ebû Kubeys dağının üzerinde bir mescitten^[26] bahsedilmektedir. Ezrakî bahsi geçen mescitler arasında Dârülerkam'ı da zikretmektedir.^[27] Lakin Dârülerkam, İslâm'ı yayma çabalarının engellenmesi ve Müslümanlara baskı yapılmasından dolayı Hz. Peygamber tarafından bir toplanma yeri olarak belirlenmiştir. Burası Müslümanlar için sohbet edilip, işlerin görüldüğü bir yer olmakla beraber namaz kılmak için de kullanılmıştır. Bundan dolayı Dârülerkam'ın ilk mescit olarak nitelenme imkânına, ihtimal dâhilinde de olsa işaret edilmektedir.^[28] Bu mekân hakkında "ilk Müslümanların mescit haline getirdiği yer" ifadesi de kullanılmaktadır.^[29] Ancak Dârülerkam, çoğu araştırmada İslâm'ın ilk mescidi olarak kaydedilmemiş olup kaynaklardaki rivayetler de buranın iklimliğini konu edinmemektedir. İlgili durumun Dârülerkam'ın sadece namaz kılmak için hususi hazırlanmış bir mekân olmamasından kaynaklandığı düşüncesindeyiz. Zira Dârülerkam için ara ara namaz kılınan bir yer denilebilse de özellikle namaz kılmak için tahsis edilmiş bir yer olduğunu zikretmek mümkün değildir. Nitekim en genel ifadeyle "secde edilen yer" manasına gelen mescit, bir diğer yönüyle mekânın hususi olarak secde edilmek için yapılmış olması anlamının da karşılığıdır. Bundan dolayı Dârülerkam'ın İslâm'ın ilk mescidi tartışmasında değerlendirmeye alınmaması anlaşılır bir durumdur.

Ayrı başlık altında ele alacağımız Ammâr Mescidi ve Hz. Ebû Bekir Mescidi dışında Mekke’de inşa edilmiş mescitler hakkında İslâm’ın ilk mescidi olduğuna dair bir iddia olmamakla birlikte bu mekânların ne zaman belirlendiği veya inşa edildiği hususunda tarihlendirme yapabilecek malzemeye de ulaşamadığımızı ifade etmek isteriz.

2.1. Ammâr b. Yâsir Mescidi

Ammâr b. Yâsir, Yemen'den gelip Mekke'ye yerleşmiş bir ailenin çocuğudur. İslâm'ı da burada kabul etmiştir. Müşrikler tarafından çokça işkenceye maruz kalmıştır. Bundan dolayı da ibadet maksadıyla kendisine bir mescit yapmıştır. İlgili bağlamda ilk mescidin Ammâr Mescidi olduğunu zikreden Muhammed Hamidullah, mescidin bina ediliş sebebine dair Belâzûrî'den mülhem aktardığı görüşü önem arz etmektedir:

[20] Ecyad'da bulunan ve kesinlik arz etmemekle beraber Hz. Peygamber'in namaz kıldığı aktarılan mesciddir. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 22/201-202.

[21] Mekke kabristanının üzerinde yükselen Medinelilerin yolu ile Hashas'a doğru inen yol arasında bulunan ve Zübeyde Be'zec'in bina etmiş olduğu mescittir. Bu mescid Resûlullah'ın Mekke'ye gelip geçeceği geçirdiği Zû Tuva'da namaz kıldığı yerde değil Kâbe'ye bakan uzun dağın alt tarafında bulunmaktadır. Ayrıca Mescid-i Haram'ı sol taraftan görmektedir. Bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/201-203.

[22] Ayrıca bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/205.

[illegible]

[24] Mescid-i Tenim hakkında bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/207-209.

[25] Mekke'nin fethinde halkın Hz. Peygamber'e biat ettiği yerde bulunan mescittir. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/201.

[26] Ayrıca bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/201.

[27] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/199-200.

[28] Bozkurt, *Asr-ı Saadet'te Mescid ve Fonksiyonları*, 18.

[29] Önkal - Bozkurt, "Cami", VII/47; Ağırman, "Hz. Peygamber'in Mescidde Yaptığı Sohbetler", 102.

“İşkencelere katlanamayan Ammâr, onların istediğini yapmak zorunda kaldı. Hatta öyle ki Ammâr bu işkencelerden dolayı uçan bir sineği dahi ilah olarak kabul ediyordu. Daha sonra Ammâr, ağlayarak Allah Resulüne gitti ve müşriklerin zoruyla kendisini inkâr ettiğini anlattı. Hz. Peygamber ise ona: ‘Ben sana bunun için müsaade ediyorum.’ dedi. Bu sırada, kalbi iman üzere olan birinin ikrah ile inkâr etmesi veya bu minvalde konuşmasında bir beis olmadığını belirten Nahl suresinin 106. ayet-i kerimesi nazil oldu. Artık Ammâr, Mekke müşrikleri tarafından İslâm’ı terk ettiği düşünüldüğü için Kâbe’de ibadetlerini de yerine getiremiyordu. Bunun için dinine uygun bir şekilde ibadetlerini yerine getirebilmek için evinde bir mescit bina etti.”^[30]

Ammâr’ın Mescidi hakkında kaynaklarda geçen rivayetler ve araştırmacıların zikrettikleri kanaatler özelinde iki farklı yaklaşım vardır. Bunlardan ilki; herhangi bir tahsis olmaksızın Ammâr’ın Mescidi’nin İslâm’ın ilk mescidi olduğuna delalet eden rivayetlerdir. Bu çerçevede kaynaklarda “أَوَّلُ مَنْ بَنَى مَسْجِدًا يُصَلِّي فِيهِ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ/Ammâr b. Yâsir içerisinde namaz kılınan ilk mescidi bina eden kişidir.”^[31] ve “أَوَّلُ مَنْ بَنَى مَسْجِدًا عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ/İlk mescidi kim bina etti?” başlığı altında “أَوَّلُ مَنْ بَنَى مَسْجِدًا عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ/İlk mescidi bina eden kişi Ammâr b. Yâsir’dir.” ifadeleri geçmektedir.^[32]

İslâm’ın ilk mescidi meselesi, *Evâil* metinlerinde “أَوَّلُ مَنْ بَنَى مَسْجِدًا يُصَلِّي فِيهِ فِي الْإِسْلَامِ/İslâm’da içerisinde namaz kılınan ilk mescidi bina eden kimse” başlığı ile konu edinilmiştir. Bu başlık altında “أَوَّلُ مَنْ بَنَى مَسْجِدًا فَصَلَّى فِيهِ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ/Ammâr b. Yâsir, ilk mescidi bina eden ve içerisinde namaz kılan kimsedir.” şeklindeki ifade kaydedilmiştir.^[33] Bahsi geçen metinlerde herhangi bir tahsis ve tartışma olmaksızın İslâm’ın ilk mescidinin Ammâr’ın bina ettiği mescit olduğu görülmektedir.

Ammâr Mescidi hakkında diğer bir yaklaşım ise; tahsise binaen Ammâr’ın, evinin bir bölümünü mescit olarak ayıran ilk kişi olduğunu ifade eden rivayetlerdir.^[34] Bu rivayetler bahsi geçen mescidin ilk hususi mescit, Ammâr’ın ise ilk mescit inşa eden kişi değil evinde mescit edinen ilk kişi olduğuna işaret etmektedir. İlgili konudaki rivayetlerin aslı, ilk yaklaşımda olduğu gibi metinde kaydedilerek tartışmaya açılacaktır.

Yukarıdaki yaklaşımlar çerçevesinde konumuzun odak noktası olması itibariyle Hamidullah’ı, kullandığı referanslar açısından ayrıca değerlendirmeyi gerekli görmekteyiz. Zira Hamidullah, herhangi bir tahsis olmaksızın İslâm’ın ilk mescidinin Ammâr Mescidi olduğu kanaatine Belâzûrî ve İbn Kesîr’i kaynak olarak vermiştir. Fakat Belâzûrî’nin *Ensâbü’l-Eşrâf*’ında geçen “أَوَّلُ مَنْ بَنَى مَسْجِدًا يُصَلِّي فِيهِ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ” ifadesi Hamidullah’ın zikrettiği gibi tahsis olmaksızın İslâm’ın ilk mescidinin Ammâr’ın Mescidi olduğu görüşüne temel teşkil etse de buna ilaveten yine aynı kaynakta geçen bir diğer rivayet “أَوَّلُ مَنْ اتَّخَذَ مَسْجِدًا فِي بَيْتِهِ يُصَلِّي فِيهِ عَمَّارُ” Ammâr’ın, evinin içinde mescit edinen ilk kişi olduğu şeklindeki tahsise işaret etmektedir.^[35] Bu durum ise Belâzûrî’nin bu kanaatte olduğunu göstermekten ziyade onun böylesi bir kanaate delil teşkil edecek rivayet aktardığını göstermektedir. Hamidullah’ın, kullandığı bir diğer kaynak olan muahhar tarihçilerden İbn Kesîr’in *el-Bidâye*’inde

[30] Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, 59-61.

[31] Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Kitâbü’l-Meğâzî*, çev. Ramazan Önal - Ahmet Şen (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 55; Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Munî, *Tabakâtü’l-Kübrâ* (Beyrut: Dâr Sâdır, 1968), 3/250; Belâzûrî, *Ensâbü’l-Eşrâf* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1996), 1/162; Ebû’l-Kasım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî, *Tarîhu Dimaşk* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995), 43/378, 380.

[32] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *Sîret-i İbn Hişâm*, thk. Mustafa Sakâ v.dğr. (Mısır, Mektebetü Mustafa, 1955), 1/498.

[33] Ahmed b. Amr b. Dahhâk b. Mahled eş-Şeybanî İbn Ebû Asım, *Evâil*, thk. Muhammed b. Nasır el-Acemî (Kuveyt: Dâru’l-Hulefâ, ts.), 91; Hasen b. Muhammed b. Ebî Ma’ser Ebû Arûbe, *Evâil*, thk. Meş’al b. Bânî el-Cibrîn (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2003), 84; Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *Evâil* (Lübnan: Dâru’l-Furkân, 1403), 109; Ali Bosnavî, *Muhadaratü’l-Evâil ve Mümerasetü’l-Evahir* (Mısır: Matbaatü Bulak, 1300), 92.

[34] İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/250; Belâzûrî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 1/162; Ebû’l-Fidâ İmadüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye* (b.y. Dâru’l-Fikr, 1986), 7/311.

[35] Belâzûrî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 1/162.

geçen “يُقَالُ إِنَّهُ أَوَّلُ مَنْ اتَّخَذَ مَسْجِدًا فِي بَيْتِهِ” aktarımı da Ammâr Mescidi’nin İslâm’ın ilk hususi mescidi^[36] olduğu görüşüne delalet etmektedir. Ancak daha sonra detaylarıyla ele alacağımız üzere İbn Kesîr, İslâm’ın ilk mescidinin Ammâr’ın Mescidi değil Kubâ Mescidi olduğu kanaatindedir. Müellifin Ammâr’ın Mescidi hakkındaki rivayeti “denir” sigasıyla kaydetmesinin de onun bu görüşte olmadığını desteklediği düşünülebilir. İbn Kesîr, Kubâ Mescidi hakkındaki görüşünü ise, Hz. Ebû Bekir’in Mescidi’nin özel olduğu için İslâm’ın ilk mescidi kapsamında olmayacağı tahsisiyle birlikte zikretmektedir. Bundan dolayı İbn Kesîr’i, İslâm’ın ilk mescidinin Ammâr’ın Mescidi olduğu kanaatine referans olarak gösterirken temkinli bir tutum takınmak gerektiği düşüncesindeyiz.

Sonuç olarak Ammâr Mescidi’ne dair kaynaklar özelinde gördüğümüz bu iki farklı sonuca ulaşmaya kapı aralayan rivayetler, araştırmacıların kanaatlerini de tabii olarak etkilemiştir. Nitekim bazı araştırmacılar herhangi bir tahsis olmaksızın Ammâr’ın Mescidi’nin İslâm’ın ilk mescidi olduğunu zikrederken^[37] bazı araştırmacılar da bu mescidin İslâm’ın ilk hususi mescidi olduğuna dair görüşlerini dile getirmişlerdir.^[38] Bunların haricinde bir farklı görüş ise Ammâr’ın ve Hz. Ebû Bekir Mescidi’nin hiçbir zaman gerçek bir mescit hüviyetinde olmadığı yönündedir.^[39] Bu görüş Hz. Ebû Bekir’in Mescidi başlığı altında detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ancak mescide yüklediğimiz anlam veya tarihsel süreçte mescidin kazandığı fonksiyonlardan hareketle tartışmaya konu olan Mekke’deki mescitleri denklemden çıkarmak yerine bu mekânları kendi şartları çerçevesinde İslâm’ın mescitleri arasında değerlendirmek gerektiğine dair düşüncemizi de ifade etmekte fayda vardır.

Ammâr’ın evinde inşa ettiği mescidinde ailesiyle beraber namaz kıldığı, müşrikler duymasın diye sessiz bir şekilde Kur’an okuduğu aktarılmaktadır. Hatta namaz kıldıklarını ve Kur’an okuduklarını gören müşriklerin bu durumdan dolayı Ammâr’a işkence ettiklerine dair nakiller de mevcuttur.^[40]

Netice itibarıyla Ammâr’ın Mescidi’nin, Mekkeli müşriklerin Müslümanlara işkence yaptığı dönemde inşa edildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla ilk mescide dair yapılacak bir tarihlendirmede ilgili bağlam göz önünde bulundurulmalıdır.

2.2. Hz. Ebû Bekir’in Mescidi

Hz. Ebû Bekir, Mekke’deki evinin avlusunda kendisi için küçük bir mescit inşa etmiştir. Bu mescidin hususi olmakla birlikte bir Müslüman tarafından bina edilen ilk mescit olduğuna dair görüşler vardır.^[41] Benzer ifadelerin kullanıldığı Ammâr’ın Mescidi ile Ebû Bekir’in Mescidi

[36] İbn Kesîr, *el-Bidâye* 7/311.

[37] Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, 59-61; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 1/94-95; Güner, “Asr-ı Saadette Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları”, 3/217. Güner ilgili kanaatine İbn Hişâm’ı, “İlk Mescidi Yapan” başlığı altında Süfyan b. Uyeyne’nin, Zekerîyya’dan onun da ‘Şâ’bî’den naklen “Mescit yapanların ilki Ammâr b. Yâsir’dır” şeklinde aktardığı rivayete atfen referans olarak vermiştir. Fakat buradaki muhakkike ait olan kanaatte ilk mescitten kasıt ise Kubâ Mescididir. Ammâr özelindeki öncelik ise onun Kubâ Mescidi’nin inşaatının bitirdiği için ilk mescidi yapan kişi olarak kaydedildiği yönündedir. Her ne kadar muhakkike ait olduğunu düşündüğümüz bu açıklamaya katılmasak da İbn Hişâm özelinde ilgili durumun zikredilmesini gerekli gördük. Bize göre de İslâm’ın ilk mescidi hususunda İbn Hişâm’ın kasıtı Ammâr’ın Mescidi olduğu yönündedir. Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 1955, I/498.

[38] Mustafa Fayda, “Ammâr b. Yâsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/75-76; İsmail Metin, *Ammâr b. Yâsir ve Ailesi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 30; Yunus Akyürek, *Ammâr b. Yâsir ve Fitne Dönemi* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 29.

[39] Vatandaş, *Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslâm Daveti*, 2/18.

[40] Metin, *Ammâr b. Yâsir ve Ailesi*, 30.

[41] Hz. Ebû Bekir Mescidi hakkında ilk hususi mescit şerhi düşülmektedir. Bk. Bozkurt, *Asr-ı Saadet’te Mescid ve Fonksiyonları*, 19-20; Önkâl - Bozkurt, “Cami”, 7/47; Okumuş, *Mescit, Mescitler ve Dırâr Mescidi*, 63. Benzer görüşlerin zikredildiğine dair aktarım için bk. Orhan Baykal, “İslâm İctimâî Hayatında Mescid ve Câmî”, *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 4/2 (ts.), 15. Fakat ilgili konuya dair referans olarak verilen klasik kaynaklarda Hz. Ebu Bekir’in, İbn Düğünne’nin verdiği emandan sonra avlusunun yanında mescit bina ettiği bilgisi geçmekle beraber bu mescidin İslâm’ın ilk hususi mescidi olduğuna dair bir ibareye rastlayamadık. Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/373; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/95.

arasındaki öncelik ayrımının, iki mescidin inşa ediliş sebeplerinden hareketle yapılabileceği kanaatindeyiz.

Mekke müşriklerinin baskılarından dolayı Hz. Ebû Bekir, Habeşistan'a hicret için Hz. Peygamber'den izin aldıktan sonra yola çıktı. Yolda İbnü'd-Düğunne (Haris b. Yezid) ile karşılaştı. İbnü'd-Düğunne'nin Hz. Ebû Bekir'e yolculuk ettiği yeri ve sebebini sorması üzerine Hz. Ebû Bekir, kavminin kendisini çıkartması (tard etmesi) ve ona baskı yapmasından dolayı Mekke'de dinini yaşayamadığını, bundan dolayı daha rahat bir yere hicret yolculuğunda olduğunu söyledi. İbnü'd-Düğunne ise: "Allah'a and olsun ki sen misafirperver, sıkıntıda olana yardım eden, yoksulu gözetken birisin" dedikten sonra "emânım altındasın, Mekke'ye geri dön" dedi. Hz. Ebû Bekir, Mekke'ye girdiğinde ise İbnü'd-Düğunne, ona emân verdiğini halka duyurdu. Hz. Ebû Bekir ise Mekke'de geldiğinde evinin kapısının yanına rahatça namaz kılıp Kur'an okuyabileceği bir mescit bina etti. Hz. Ebû Bekir'in, bu mescitte güzel sesiyle Kur'an okuması ve halisane ibadet edişinden kadınlar, çocuk ve köleler etkilendiler. Kureyş'ten bazı kişiler durumdan rahatsızlıklarını İbnü'd-Düğunne'ye iletiler. Bunun üzerine İbnü'd-Düğunne, Hz. Ebû Bekir'e, kendisini kavmine eziyet için himayesine almadığını ve bina ettiği mescitte değil evinde ibadet etmesinin daha uygun olacağını söyledi. Hz. Ebû Bekir ise İbnü'd-Düğunne'nin kefaletini geri verdikten sonra İbnü'd-Düğunne Hz. Ebû Bekir'in himayesinden çıktığını Kureyş'e duyurdu.^[42] Bu tarihsel bağlam, bizlere Hz. Ebû Bekir Mescidi'nin inşa sebebi ve zamanı hakkında bilgi vermektedir.

Her ne kadar hususi de olsa İslâm'ın ilk mescidinin Hz. Ebû Bekir'in Mescidi olduğuna dair kanatlar bazı muahhar tarihçi ve günümüz araştırmacıları tarafından zikredilmiştir. Ancak yukarıdaki bağlamdan da anlaşılacağı üzere bu mescit, Habeşistan'a hicret girişiminden sonra (bi'set'in 5. veya 6. yılı) bina edilmiştir. Ammâr ise mescidini Habeşistan'a hicretin gerekçesi olarak bilinen bi'setin 4. veya 5. yılına tarihlenen^[43] işkence döneminde inşa etmiştir. Dolayısıyla tarihsel bağlamı göz önüne aldığımızda Ammâr Mescidi'nin daha önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim *Evâil* müellifleri, pek çok klasik ulema ve modern araştırmacı da bu mekânın daha önce bina edildiğini ifade etmektedir. Buna ilaveten Hamidullah ve Güner, Hz. Ebû Bekir'in Mescidi'nin İslâm'ın ikinci mescidi olduğunu zikretmekte^[44] bazı araştırmacılar ise bir öncelik veya sonralık belirtmeksizin; "bu iki mescit Müslümanlar tarafından ilk inşa edilen mescitlerdir" ifadesini kullanmaktadır.^[45]

Ammâr'ın ve Hz. Ebû Bekir'in Mescidi hakkında bir diğer yaklaşım ise bu mekânların hususi bir ibadet yeri olmalarından dolayı hiçbir zaman gerçek bir mescit hüviyetinde olmadıkları yönündedir.^[46] Bu görüşün arka planında mescit kelimesinin anlamı ve mescide yüklenen fonksiyonların farklılığı olduğu açıktır. Zira Vatandaş'a göre mescit, Hz. Peygamber döneminde sadece namaz kılınan bir yer olmayıp kazâî, askerî, toplumsal, idarî pek çok fonksiyonun icra edildiği bir mekândır. Bundan dolayı da Medineli Müslümanların ilk Akabe görüşmesinin sonrasında inşa ettikleri mescitler dahi mescit olgusunun birinci basamağı niteliğindedir. Asıl fonksiyonlarıyla ilk mescit ise Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesinden sonra inşa edilmiştir.^[47] Bu durum mescitlerin fonksiyonlarının nasıl ve hangi bağlam üzerinden belirlendiği sorusunu da akla getirmektedir.

[42] İbn Hişâm, *Sîre*, 1955, 1/372-373; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/95. Ayrıca bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî İbn Hişâm, *Sîret-i İbn Hişâm*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 2/16-18.

[43] Mekke dönemi tasniflendirmeleri hakkında bk. M. Hanefi Palabıyık, *Hz. Peygamber ve Mekke Yılları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2009), 7.

[44] Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, 61; Güner, "Asr-ı Saadette Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları", 3/218.

[45] Ağırman, "Hz. Peygamber'in Mescidde Yaptığı Sohbetler", 102.

[46] Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti*, 2/18.

[47] Yazarın mescit kelimesine yüklediği anlam ve mescidin fonksiyonlarından hareketle Müslümanların ilk ibadet mekânlarına dair değerlendirmesi için bk. Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti*, II/36.

Vatandaş'a göre Kubâ Mescidi, İslâm'ın ilk mescididir. Araştırmacının, kanaatini zikrederken Kubâ Mescidi'nin topluca ibadet mekânı olduğu gerekçesini temele aldığı anlaşılmaktadır. [48] Mescidin anlamı ve fonksiyonlarına dair tarihsel süreçte değişen algının, anakronik bir yaklaşım olduğu hissi veren bu gibi aktarım ve kanaatlerin dile getirilmesinin temel sebebi olduğu düşüncesindeyiz. İlgili bağlamda niçin Kubâ Mescidi'nin Medine'de Müslümanların topluca ibadet ettikleri ilk mescitler gibi asıl işlevleriyle inşa edilmiş mescit olgusunun bir basamağı değil de İslâm'ın ilk mescidi olduğu görüşüne varıldığı sorusu önem kazanmaktadır. Ayrıca Mekke dönemi Müslümanlarının zihninde yazarın ifade ettiği şekliyle bir mescit algısı olmadığı da görülmektedir. Mekke'de Ammâr'ın ve Hz. Ebû Bekir'in bina ettikleri ibadet mekânlarının mescit olarak adlandırılması da buna delalet etmektedir. Dönemin şartları düşünüldüğünde bu mekânların ancak ferdî ibadet yerleri olmaktan öte bir fonksiyonu yerine getiremeyeceği de görülmektedir. Dolayısıyla bahse konu olan iki mescit, tartışmamızın merkezinde yer almaktadır.

Konumuz özelinde dikkat çeken bir diğer husus ise Mekke'de inşa edilmiş ve belirlenmiş pek çok mescidin olmasına rağmen İslâm'ın ilk mescidi konusunda sadece Ammâr'ın ve Ebû Bekir'in Mescidi'nin zikredilmesidir. Bu aktarımların şü'yû bulması veya ön plana çıkması, Hz. Ebû Bekir'in İslâm'a çokça hizmet etmiş önde gelen bir sahabe ve Ehl-i Sünnet paradigmasında [49] ön plana çıkmış bir şahsiyet olmasından, Ammâr'ın ise İslâm'ı kabul ettikten sonra katlanılamaz sıkıntı ve işkencelere maruz kalması ve sonraki dönemde Hz. Ali'nin yanında olup onun safında savaşmasından dolayı Şîî paradigmanın öncelediği bir şahsiyet olmasından kaynaklanabileceği minvalinde aşırı bir yorumu da akla getirmektedir. Fakat bu öncelik meselesinin herhangi bir mezhebi kaygı güdülmeksizin zikredilmiş olabileceğinin de kaydedilmesinin yerinde olacağı düşüncesindeyiz.

3. Medine'deki Mescidler

Medine'deki mescitler kapsamında Es'ad b. Zürâre'nin Mescidi, Kubâ Mescidi ve Benî Sâlim Mescidi haricinde Medine'de ve civar kabilelerde bina edilmiş birçok mescitten bahsedilir. [50] Biz bu mescitler arasında İslâm'ın ilk mescidi olduğu iddia edilen Kubâ Mescidi ve bu mescitten önce bina edilmiş olduğunu düşündüğümüz ibadet mekanlarını fonksiyonları bağlamında ele alacağız.

3.1. Es'ad b. Zürâre Mescidi

Akabe Biatlarından sonra Medine'deki Müslümanlar, ihtiyaçlarına binaen mescitler inşa etmiştir. [51] Es'ad b. Zürâre, Medinelilerden İslâm'ı ilk kabul eden kişidir. Hicretten önce [52] Ensar'dan Sehl ve Süheyl kardeşlere ait ve Mescid-i Nebevî'nin inşa edildiği mirbede (hurma kurutma yeri) bir mescit bina etmiştir. Nitekim İbn Sa'd bu hususu, Resûlullah'ın devesinin daha önce Müslümanların namaz kıldığı Sehl ve Süheyl kardeşlere ait hurma kurutma yerine çöktüğü şeklindeki ifadeyle kayda geçirmiştir. Es'ad b. Zürâre'nin bina ettiği ve Resûlullah'ın Medine'ye gelmesinden önce Cuma ve vakit namazlarını kıldırıldığı bu mescidin etrafı duvarlarla çevrili olup çatısı

[48] Yazarın İslâm'ın ilk mescidi hakkındaki kanaatini zikrederken mescide yüklediği fonksiyonlar için bk. Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti*, 2/18.

[49] "Paradigma: 1) Genel olarak, ideal bir durum ya da örnek, bir şeye bakış tarzı; yargılama ölçütü sağlayan her türlü ideal tip ya da model. 2) Daha özel olarak da bilimde bilim adamının dünyaya bakışını belirleyen, ona fenomenleri açıklama olanağı veren model, kavramsal çerçeve ya da ideal teori. Yönlendirdiği bilim dalında, araştırmanın kurallarını ve standartları koyan, bu alanda çalışan bilim adamlarının problem çözme çabasını koordine eden ve yöneten teori, teorik çerçeve. "Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 675. Paradigmanın, dünya görüşü gibi kelimelerle benzer manalara delalet ettiği de aktarılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Hanefi Palabıyık v.dğr., "Medrese Eğitiminin Oluşturduğu Resulullah Algısı (İslâm Tarihi ve Siyer Kitaplarına Göre)", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 2* (2012), 474.

[50] Ayrıntılı bilgi için bk. Önkâl - Bozkurt, "Cami", 7/48.

[51] Okumuş, *Mescit, Mescitler ve Dırâr Mescidi*, 63.

[52] Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/243, 266.

yoktur. Kiblesi ise Beytü'l-Makdis'e doğru bina edilmiştir.^[53] Es'ad b. Zürâre'nin bu mescitte Hz. Peygamber'in değil de Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye gelmesine kadar namazları kıldırıldığı da aktarılmaktadır.^[54] Mus'ab'ın Medineli Müslümanlara imamlık yapmak, İslâm'ı öğretmek ve tebliğ için Birinci Akabe Biati'ndan sonra gönderildiği göz önüne alındığında^[55] Es'ad b. Zürâre'nin, bu mescidi Birinci Akabe Biati'ndan önce yani altı kişilik ilk görüşmeden sonra inşa ettiği düşüncesi makuliyet kazanmaktadır.^[56]

Hicretten önce Medineli Müslümanların Cuma namazı kıldıklarını açıkça ifade eden rivayetlerin bulunması ise Cuma namazının ne zaman farz kılındığı, ilk cumanın kim tarafından ve ne zaman kıldırıldığı sorularını akla getirmektedir. Bu konuya dair birkaç rivayet bulunmaktadır. İlk rivayette; ilk Cuma namazını Es'ad b. Zürâre'nin kıldırıldığını ifade edilmektedir.^[57] Diğer rivayette ise; ilk Cuma namazını Mus'ab b. Umeyr'in kıldırıldığı geçmektedir.^[58] Kurtubî, ilk Cuma namazını Mus'ab b. Umeyr'in kıldırıldığını, Es'ad'ın ise Cuma namazına cemaati toplamasından dolayı, imamlığın ona hamledilmiş olabileceğini de dile getirmektedir.^[59] Bu husustaki ihtilafın sonraki dönemde Ensar, Muhacir tartışmadan kaynaklanıyor olması da muhtemeldir. İlgili aktarımlar hicretten önce Medinelilerin toplu halde namaz kıldıkları mescitlerinin olduğunu göstermektedir.

Belâzûrî'nin naklettiği; "Es'ad b. Zürâre'nin, Müslümanları toplayıp namaz kıldırıldığı mescidinde Hz. Peygamber de namaz kıldırıyordu. Sonra Es'ad b. Zürâre, Hz. Peygamber'e kendi inşa ettiği mescidin bitişğinde olan, iki yetimin (Sehl ve Süheyl) sahibi olduğu arsayı satın alıp almayacağını sordu. Daha sonra yerin değeri sahiplerine verildi ve buraya Mescid (Mescid-i Nebevî) bina edildi."^[60] şeklindeki rivayet de hicretten evvel Medineli Müslümanların namaz kıldıkları bir mescidin var olduğuna delalet etmektedir. Bununla beraber söz konusu rivayet, Hz. Peygamber'in de Mescid-i Nebevî'nin inşasına kadar bu mescitte namaz kıldırıldığını göstermektedir. İlgili bahse atfen Hz. Peygamber'in Kubâ'da inşa ettiği ve İslâm'ın ilk mescidi olduğu iddia edilen mescitte ibadet edip Medine'ye hicret güzergâhında bulunan Rânûnâ vadisindeki Benî Sâlim Mescidi'nde kıldırıldığı Cuma namazı ise bu iki yapıyı ele almayı gerekli kılmaktadır.

3.2. Benî Sâlim Mescidi

Hz. Peygamber, hicret ederken Kubâ'dan sonra Rânûnâ vadisinde Hazrec'in bir kolu olan Sâlim b. Avf'ın kabilesine misafir olmuş ve burada bulunan Benî Sâlim Mescidi'nde Cuma namazını kıldırıştır.^[61] Benî Sâlim Mescidi, Mescid-i Nebevî'ye 2,5 km., Kubâ'ya 350 m. uzaklıktadır.^[62] Hz. Peygamber'in Kubâ'dan Rânûnâ'ya yolculuğu esnasında iki mevki arasındaki mesafe de

[53] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/239.

[54] Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/266.

[55] Hüseyin Algül, "Mus'ab b. Umeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31/226.

[56] Bk. Güner, "Asr-ı Saadette Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları", 3/221.

[57] Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 2006, 2/94-95.

[58] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/118. Hamidullah da Medine'de kılınan ilk Cuma namazı hakkında iki rivayetin olduğunu ifade etmekte fakat bu iki rivayet metinde zikrettiğimiz ilk Cuma namazını Mus'ab b. Umeyr'in kıldırıldığı rivayetine benzetmekle beraber aynıyet arz etmemektedir. Bu rivayetlerden ilkinin, 12 kişilik İkinci Akabe Biati'ndan sonra Hz. Peygamber'in nasıl ibadet edeceklerine dair Medinelileri bilgilendirmek için mektup yazdığı şeklinde olduğu diğerinin ise Medinelilerin nasıl ibadet edeceklerini sormaları üzerine Hz. Peygamber'in, Yahudilerin sabatlerinin "Cumartesi ibadetlerine başladıkları" gün zeval vaktinden sonra güneş eğilmeye başlayınca cemaatle iki rekât namaz kılmalarını yazdığı şeklindedir. Bu mektupta Hz. Peygamber'in Yahudilere atıfta bulunmasının sebebini Hamidullah, Hz. Peygamber Cuma kelimesi bilinmediği için Yahudilerin cumartesi bayramlarına hazırlıkta bulunduğu Arube günüyle hangi günü kastettiğini açıklamak istemiştir şeklinde açıklar. Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, 65-66.

[59] Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Cami' li-ahkâmî'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964), 18/98. Ayrıca bk. Ali İhsan Pala, "Cuma Namazına Dair", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 8 (2006), 290.

[60] Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud el-Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 16.

[61] İbn Hişâm, *Sîre*, 2006, 2/162-163. Ayrıca bk. Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ 'Umerî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397), 55; Önkâl - Bozkurt, "Cami", VII/47; Pala, "Cuma Namazına Dair", 289; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Sâlim b. Avf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36/48.

[62] Küçükbaşçı, "Sâlim b. Avf", 36/48.

düşünüldüğünde Benî Sâlim'in mescit inşa edemeyeceği anlaşılmaktadır. Bu durum, yolculuk öncesinde Ranûnâ'da bir mescidin olduğunu göstermektedir. Nitekim bazı araştırmacılar da benzer kanaati paylaşmaktadır.^[63] Ayrıca rivayetler de umuma açık olan Benî Sâlim Mescidi'nin, Kubâ Mescidi'nden önce var olduğuna delalet etmektedir.^[64] Fakat kaynaklardaki bilgilerden Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerdeki bir mescit mahallinin kastedildiği ve Benî Sâlim'in buraya mescidi sonradan inşa ettiği de ifade edilmektedir. Bu durum Benî Sâlim tarafından bir mekânın mescit olarak belirlendiği fakat burada bir yapının olmadığına delalet etmekle beraber Müslüman bir topluluğun rahat bir şekilde namaz kıldığı umuma açık bir mekânın Kubâ'dan önce var olduğunu da göstermektedir.^[65]

3.3. Kubâ Mescidi

İlk muhacirler, Hz. Peygamber hicret yolculuğuna çıkmadan evvel Medine'ye iki mil kadar uzaklıkta olan Kubâ köyünde^[66] Amr b. Avf oğullarının ileri gelenlerinden Külsüm b. Hidm'in mescit yapılması için bağışladığı hurma kurutma yerinde^[67] Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim'in imamlığında namaz kılmışlardır. Allah Resulü daha sonra Kubâ'ya gelince burayı genişleterek Kubâ Mescidi olarak bilinen mescidi bina etmiştir.^[68] Kubâ Mescidi, eni boyu eşit olmak üzere 66 zira' olup dört duvarı kerpiçle çevrili üstü açık basit bir yapıdadır.^[69] Hz. Peygamber'in yapımında bizzat çalıştığı bu mescit, Ammâr b. Yâsir tarafından tamamlanmıştır. Bundan dolayı Ammâr için İslâm'da ilk mescidi bina eden kişi dendiği de aktarılmaktadır.^[70] Hz. Peygamber'in bizzat çalıştığına işaret eden rivayetler göz önüne alındığında, bu mekânın Allah Resulü'nden önce Medine'ye hicret eden muhacirler tarafından değil Hz. Peygamber'in hicreti esnasında inşa edildiği düşüncesi makuliyet kazanmaktadır. Burada Sâlim'in imamlığında muhacirlerin mescit inşa ettiği aktarımı ise bir yapının bina edilmesinden ziyade bu mekânda ibadet ettiklerine delil olabilir. Bu durumda Hz. Peygamber ve beraberindeki ashabının namaz kıldığı yere Kubâ Mescidi'ni inşa ettiği ifade edilmelidir.^[71]

Biz bu başlık altında Hz. Peygamber'in Kubâ'da ne kadar kaldığı veya takva üzere temelleri atılmış olan mescidin, Kubâ Mescidi mi yoksa Mescid-i Nebevî mi olduğu şeklindeki tartışmalardan ziyade,^[72] yapımında Hz. Peygamber'in bizzat çalıştığı ve hicret yılında inşa edilen bu mescidin İslâm'ın ilk mescidi olup olmadığı üzerinde duracağız.

Kubâ Mescidi'nin İslâm'ın ilk mescidi olduğunu iddia edenlerden bazıları herhangi bir tartışma zemini kurmaksızın kanaatlerini ifade ederken^[73] bazıları ise konuyu farklı görüşler çerçevesinde

[63] Önkâl - Bozkurt, "Cami", 47; Ağırman, "Hz. Peygamber'in Mescidde Yaptığı Sohbetler", 102; Güner, "Asr-ı Saadette Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları", 3/224.

[64] Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 2006, 2/163.

[65] Ayrıntılı bilgi için bk. Güner, "Asr-ı Saadette Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları", 3/224.

[66] Bozkurt, *Asr-ı Saadet'te Mescid ve Fonksiyonları*, 19; Önkâl - Bozkurt, "Cami", 7/47-48.

[67] Fakat buranın Muhacirler tarafından mescit olarak inşa edilmiş bir yer olmaktan ziyade sadece namaz kılınmış olan ve daha sonra Kubâ Mescidi'nin inşa edileceği bir harman yeri olarak aktarılmaktadır. Bk. Okumuş, *Mescit, Mescitler ve Dırâr Mescidi*, 74.

[68] Hüseyin Algül, "Mescid-i Kubâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/279-280; Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti*, 2/18.

[69] Bozkurt, *Asr-ı Saadet'te Mescid ve Fonksiyonları*, 22; Savaş Maraşlı, "İslâm Sanatı ve Mimarisi", *İslâm Medeniyeti Tarihi*, ed. M. Hanefi Palabıyık - Mesut Can (İstanbul: Lisans Yayınları, 2019), 288.

[70] Algül, "Mescid-i Kubâ", 29/279-280.

[71] Bk. Güner, "Asr-ı Saadette Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları", 3/222-224.

[72] İlgili tartışmalar için bk. Önkâl - Bozkurt, "Cami", 7/47. Semavi Eyice, "Cami", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/57-58.

[73] Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî, *er-Ravzû'l-Ünûf* (Beyrut: Dâru'l-İhyâü't-Türâs, 1412), 4/254; Algül, "Mescid-i Kubâ", 29/279-280; Fatih Açık, "Hicret Sonrası İlk İslâm Medeniyetinin İnşa Sürecinde Toplumsal Kurumların Yapısı", *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 52 (2015), 288; Ahmet Akın, "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/29 (ts.), 180;

ele almışlardır. Nitekim İbn Kesîr, İslâm tarihinde ilk inşa edilen mescidin Kubâ Mescidi olduğu görüşünü şu ifadelerle aktarmaktadır:

“Kubâ Mescidi, İslâm tarihinde inşa edilen ilk mescittir. Hatta bu dinde bütün insanlar için inşa edilen ilk mescit, Kubâ Mescidi olmuştur. İnsanlar için umumi mescit ifadesini kullanmakla (Hz. Ebû Bekir) Sıddık'ın Mekke'de iken evinin kapısı yanında inşa ettiği, orada namaz kılıp, ibadet yaptığı mescidi kapsam dışına çıkarmış olduk. Çünkü o mescit, bütün insanlar için değil, sadece Hz. Ebû Bekir'in kendi şahsı içindi.”^[74]

Benzer yaklaşımla Kubâ'da inşa edilen mescidin Müslümanların rahatça toplanıp ibadet edebildikleri, umama açık bir mekân olmasından dolayı İslâm'ın ilk mescidi olduğunu zikreden pek çok araştırmacı da vardır.^[75] Nitekim mescit kelimesine verilen “camiden küçük ibadet yeri, ibadet etmek için toplanılan yer” anlamlarını göz önüne aldığımızda Kubâ Mescidi için ilk umuma açık mescit iddialarının zikredilmesi makul gözüktüğü de bu durum, Kubâ Mescidi'nden önce Müslümanların rahatça ibadet edip toplanabildikleri, umama açık ibadet mekânlarının olup olmadığı sorusunun cevaplanmasını gerekli kılmaktadır. Bu soru dikkate alındığında yukarıda ele aldığımız Es'ad b. Zürrâre'nin Medine'de inşa ettiği mescitle birlikte Hz. Peygamber'in Kubâ'dan Medine'ye giderken Kubâ'ya 350 m. uzaklıkta cemaatle Cuma namazını kıldırıldığı Benî Sâlim Mescidi'nin ne zaman inşa edildiği hususu da akla gelmektedir.

Sonuç

İslâm'ın ilk mescidine dair iddialar Ammâr'ın Mescidi, Hz. Ebû Bekir'in Mescidi ve Kubâ Mescidi özelinde şekillenmiştir. Bu iddialardaki farklılıkların bir yönüyle mescit kelimesine yüklenen anlama, bir yönüyle konunun derinlemesine ele alınmamasına, diğer bir yönüyle ise İslâm'ın ilk mescidinin Kubâ Mescidi olduğu yönündeki kanaatin şübheli bulmasına dayandığını düşünmekteyiz. İlgili bağlamda İslâm'ın ilk mescidi meselesini konu edinen mescitlerin kronolojik sıralamasına dair bizim tasnifimiz ise mescit kelimesinin muhtemel anlam ve fonksiyonları ile birlikte tarihi bağlamdan hareketle oluşturulmuştur.

İslâm'ın ilk mescidinin Ammâr'ın Mescidi olduğunu iddia edenlerden bazıları, bu mekân için herhangi bir tahsis olmaksızın İslâm'ın ilk mescidi şeklindeki kanaatlerini zikrederken bazıları ise bu mekânın Ammâr tarafından evinin bir köşesinde namaz kılmak için hazırlanmış ilk hususi ibadet yeri olduğunu ifade etmişlerdir.

Hz. Ebû Bekir'in Mescidi'nin ilk mescit olduğu iddiasında olanlarda da benzer yaklaşımı görmekteyiz. Fakat mescitlerin inşa ediliş sebeplerine dair tarihsel bağlam takip edildiğinde Ammâr'ın Mescidi'nin Hz. Ebû Bekir'in Mescidi'nden önce inşa edildiği sonucunu ortaya çıkmaktadır.

Maraşlı, “İslâm Sanatı ve Mimarisi”, 288. Yukarıda İslâm'ın ilk mescidinin Kubâ Mescidi olduğu yönünde iddiaları zikreden araştırmacılar aktarılmaktadır. Bu araştırmacıardan Açık ve Akın, ilgili kanaatlerine İbn Hişâm'ı referans vermektedirler. Fakat bu iddia İbn Hişâm'a değil eserin muhakkikine ait gibi durmaktadır. Zira *es-Sire*'de Kubâ Mescidi'nin İslâm'ın ilk mescidi olduğu ifadesi, ilgili bahiste Süheylî'ye (öl. 588) atfen aktarılan dipnotta geçmektedir. Bk. İbn Hişâm, *Sire*, 1955, 2/498. Bu durum bahsi geçen iddianın İbn Hişâm'a değil muhakkike ait olduğunu göstermektedir. Nitekim İslâm'ın ilk mescidinin Kubâ olduğu görüşü Süheylî'nin eserinde açık bir şekilde geçmektedir. Bk. Süheylî, *Ravz*, 4/254. Fakat araştırmacıların atfı bu iddiaya doğrudan delalet eden ifadeleri aktaran Süheylî'ye veya Süheylî'den naklen bu bilgiyi *es-Sire*'ye derc eden muhakkike değil konuya dair metninde herhangi bir görüş belirtmeyen İbn Hişâm'a olmuştur ki bu da muhakkikin notunu İbn Hişâm'a hamletmeden kaynaklı bir hata gibi durmaktadır.

[74] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/209-210. Eserinin üçüncü cildinde geçen bu pasajda İbn Kesîr, Hz. Ebû Bekir'in Mescidi'nden bahsetmekle sanki bu mescidin İslâm'daki ilk hususi mescid olduğu düşüncesini paylaştığı intibahı uyandırmaktadır. Fakat yukarıda da geçtiği üzere aynı eserin yedinci cildinde ilk hususi mescidin Ammâr'ın Mescidi olduğuna dair farklı bir aktarım mevcuttur. İbn Kesîr özelindeki bu farklılık müellifin Ammâr'ın Mescidi hakkındaki bilgiye sonra ulaşması ve bunu eserinin yedinci cildine kaydetmesinden kaynaklı olabilir.

[75] M. Uğur Derman, “Kubâ Mescidi Kitabesi”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 25/4 (1996), 66; Metin, *Ammâr b. Yâsir ve Ailesi*, 35; Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti*, II/18. İslâm'ın ilk mescidinin Kubâ olduğu yönündeki genel kanaate de dikkat çekilmektedir. Bk. Can, “İlk İslâm Mescitlerine Genel Bir Bakış”, 91; Hüseyin Algül, “Hz. Ebû Bekir'in İslâm'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, *İstem* 1 (2003), 37.

Zira Ammâr, mescidini işkencelerden dolayı ibadetlerini rahatça yapamadığı için inşa etmiştir. Hz. Ebû Bekir ise Mekke müşriklerinin işkencelerinin bir sonucu olan Habeşistan'a hicret girişi-minden sonra bina etmiştir. Dolayısıyla tarihi bağlam bu iki mescit özelinde öncelik problemini çözmemizi sağlamaktadır.

İslâm'ın ilk mescidinin Kubâ Mescidi olduğunu iddia edenlerden bazılarına göre ise bu yapı, Müslümanlar için umuma açık, rahat bir şekilde ibadet edilebilir bir mekân olmasından dolayı İslâm'ın ilk mescididir. Bazılarına göre ise Ammâr'ın, Hz. Ebû Bekir'in ve Müslümanların Medine'de Cuma namazı kıldığı mescidinden sonra İslâm'ın inşa edilmiş dördüncü mescididir.

mescit kelimesinin anlamlarının tarihsel bağlamdan koparılmadan anlaşılması ve bu mekânın fonksiyonlarının da inşa edildiği şartlar çerçevesinde değerlendirilmesi hem problemin çözülmesi hem de farklı görüşlerin anlaşılması adına oldukça önemlidir. Bu noktada Mekke müşriklerinin baskılarından dolayı Allah'a secde etmek için tahsis edilmiş ve farklı bir fonksiyonu icra edeme-yecek olan Ammâr Mescidi'nin İslâm'ın ilk mescidi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

İslâm'ın ilk mescidine dair kaydedilmiş muhtemel görüşleri kelimenin muhtemel anlamları çerçevesinde de değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda mescit kelimesini "toplucu ibadet edilen yer, camiden küçük ibadet yeri" şeklinde anlayıp bu mekânlara Müslümanların sosyalleş-mesini arttıran ve birlik beraberliği kuvvetlendiren, askeri, siyasi, idari işlerin görüldüğü bir yer olduğu şeklinde bir misyon yüklediğimizde kanaatin farklılık arz etmesi gerekecektir. Dolayısıyla Ammâr'ın Mescidi ve Hz. Ebû Bekir'in Mescidi değerlendirme dışında kalacaktır. Fakat mescid kelimesi bu şekilde anlamlandırıldığında dahi tarihsel bağlam İslâm'ın ilk mescidinin Kubâ Mescidi olamayacağını ortaya koymaktadır. Zira rivayetler bize, hicretten önce Medineli Müslümanların Es'ad b. Zürâre'nin Mescidi'nde toplanıp rahatça ibadet ettiklerini göstermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Rânûnâ vadisinde namaz kıldığı Benî Sâlim Mescidi de Kubâ Mescidi'nden önce inşa edilmiştir. Dolayısıyla İslâm'ın ilk mescidinin Kubâ köyünde bina edilmiş mescit olduğu iddiası, mescit kelimesine hangi anlamı veya fonksiyonu hamledersek edelim tarihsel düzlemde karşılık bulamamaktadır.

Kubâ Mescidi'nin hangi sebeple İslâm'ın ilk mescidi olduğunun ifade edildiğine dair herhangi bir değerlendirmeye rastlayamadığımızı da kaydetmeliyiz. Ancak ilgili husustaki kanaatimiz, Kubâ Mescidi'nin, Hz. Peygamber'in ve Mekke'de onunla birlikte tarifi mümkün olmayan sıkıntılara kat-lanmış olan ashabının gönül rahatlığıyla cemaatle namaz kıldığı ilk mekân olmasından dolayı ön plana çıkarıldığı yönündedir. Bu sebeple Kubâ Mescidi, İslâm'ın ilk mescidi şeklinde anlaşılmış ve anlatılmış olabilir. İlgili çerçevede Kubâ Mescidi'nin, Hz. Peygamber'in ashabıyla cemaat yaparak, rahatça namaz kıldığı ilk mescit olduğu şeklindeki görüş hem İslâm'ın ilk mescidi tartışması ile ilgili rivayetler hem de tarihsel bağlam göz önüne alındığında makuliyet kazanmaktadır.

Netice itibarıyla İslâm'ın ilk mescidi bağlamında tartışmaya konu olan Asr-ı Saadette bina edil-miş mescitlerin kronolojik sıralaması şu şekildedir: Ammâr b. Yâsir'in Mescidi, Hz. Ebû Bekir'in Mescidi, Es'ad b. Zürâre'nin Mescidi ya da Benî Sâlim Mescidi ve Kubâ Mescidi.

Kaynakça

- Açık, Fatih. "Hicret Sonrası İlk İslâm Medeniyetinin İnşa Sürecinde Toplumsal Kurumların Yapısı". *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 52 (2015), 285-309.
- Ağırman, Mustafa. "Hz. Peygamber'in Mescidde Yaptığı Sohbetler". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2007), 99-123.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Musned*. y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- Akın, Ahmet. "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XV/29 (ts.), 177-209.
- Akyürek, Yunus. *Ammâr b. Yâsir ve Fitne Dönemi*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.
- Algül, Hüseyin. "Mescid-i Kubâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Algül, Hüseyin. "Mus'ab b. Umeyr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Altun, İsmail. "Hz. Peygamber Döneminde Kudüs'te Mescid-i Aksa Var mıydı?" *Journal of Turkish Studies* 12/ 2 (01 Ocak 2017), 1-22. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.9956>
- Altun, İsmail. "Mescid-i Aksa'da İbadetin Faziletine Dair Rivayetlerin Tenkidi". *Journal of Islamicjerusalem Studies*. <https://doi.org/10.31456/beytulmakdis.1021166>
- Altun, İsmail. "Müsteşrik Alfred Guillaume'nin Mescid-i Aksâ'nın Yerine Dair Görüşlerine Eleştirel Bir Yaklaşım". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*. <https://doi.org/10.29288/ilted.572856>
- Baykal, Orhan. "İslâm İctimâî Hayatında Mescid ve Câmî". *İslâm Medeniyeti Mecmuası*. 4/2 (ts.), 13-53.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud. *Ensâbü'l-Eşrâf*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud. *Fütûhu'l-Büldân*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Bosnavî, Ali. *Muhadaratü'l-Evail ve Mümerasetü'l-Evahir*. Mısır: Matbaatü Bulak, 1300.
- Bozkurt, Nebi. "Kur'an ve Sünnet'te Mescid Kavramı". *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami -Tartışmalı İlmi Toplantı*, 85-92.
- Bozkurt, Nebi. *Asr-ı Saadet'te Mescid ve Fonksiyonları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1984.
- Can, Yılmaz. "İlk İslâm Mescidlerine Genel Bir Bakış". *Diyanet İlmi Dergi* 31/4 (1995), 89-114.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 3. Baskı., 1999.
- Derman, M. Uğur. "Kubâ Mescidi Kitabesi". *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 25/4 (1996), 66-70.
- Ebû Arûbe, Hasen b. Muhammed b. Ebî Ma'ser. *Evâil*. thk. Meş'al b. Bânî el-Cibrîn. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2003.
- Ezrakî, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Velid. *Ahbâru Mekke*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endülüs, ts.
- Fayda, Mustafa. "Ammar b. Yâsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Güner, Ahmet. "Asr-ı Saadette Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları". *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslâm*. ed. Vecdi Akyüz. İstanbul: Beyan Yayınları, 2006.
- Halîfe b. Hayyât. *Târîh*. thk. Ekrem Ziyâ 'Umerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2. Baskı., 1397.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Müesseselerine Giriş*. çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Bir Yayınları, 1984.

- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî. *Tarîhu Dımaşk*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1995.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed. *Kitâbü'l-Meğâzî*. çev. Ramazan Önal - Ahmet Şen. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- İbn Ebû Asım, Ahmed b. Amr b. Dahhâk b. Mahled eş-Şeybanî. *Evâil*. thk. Muhammed b. Nasır el-Acemî. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, ts.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mârifet, 1379.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. *Sîret-i İbn Hişâm*. thk. Mustafa Sakâ v.dğr. 2 Cilt. Mısır, b.y., 1955.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. *Sîret-i İbn Hişâm*. çev. Hasan Ege. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmadüddin Ömer b. Kesîr b. Dav'. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. I-XV Cilt. Dâru'l-Fıkr, 1986.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 2. Baskı., 1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Muni'. *Tabakâtü'l-Kübrâ*. I-VIII Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1968.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Cami' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2. Baskı., 1964.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Sâlim b. Avf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Maraşlı, Savaş. "İslâm Sanatı ve Mimarisi". *İslâm Medeniyeti Tarihi*. ed. M. Hanefi Palabıyık - Mesut Can. İstanbul: Lisans Yayınları, 2019.
- Metin, İsmail. *Ammâr b. Yâsir ve Ailesi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Okumuş, Namık Kemal. *Mescit, Mescitler ve Dırâr Mescidi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi. "Cami". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Önkal, Ahmet. "Asr-ı Saadette Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler". *Diyanet Dergisi* 19/3 (1983).
- Pala, Ali İhsan. "Cuma Namazına Dair". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 8 (2006), 285-302.
- Palabıyık v.dğr., M. Hanefi. "Medrese Eğitiminin Oluşturduğu Resulullah Algısı (İslâm Tarihi ve Siyer Kitaplarına Göre)". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medereseler Uluslararası Sempozyum II* (2012).
- Palabıyık, M. Hanefi. *Hizmet Peygamber ve Mekke Yılları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.
- Semhûdî, Ali b. Abdullah b. Ahmed. *el-Veâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâru'l-Mustafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419.
- Süheylî, Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî. *er-Ravzü'l-ünûf*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâü't-Türâs, 1412.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *Evâil*. Lübnan: Dârü'l-Furkân, 1403.
- Vatandaş, Celaleddin. *Hizmet Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti*. 2 Cilt. İstanbul: Pınar Yayınları, 15. Baskı., 2019.